

A H Í D 1963 - B A N

SZÁMADÁS HELYETT

A Híd 1963-as évfolyamának elindításakor csak vázlatosan körvonalaztuk a szerkesztőség elgondolásait, irányelveit. Vonakodtunk szilárd és kötött keretet szabni magunknak és munkatársainknak, először is azért, mert a folyóiratot mint alkotást fogtuk fel, amely nyilvánvalóan éppen a szabványok, megkötések és korlátot jelentő tételek ellenére valósulhat meg; másfelől viszont, biztosítani kívántuk a folyóirat nyíltságát, ami alkotóinak lehetővé teszi személyiségük adottságainak gazdag kibontakozását, nemkülönben munkatársai számának terebélyesedését, s eleve kizárja az egyoldalúság, megrekedés, a pangás lehetőségét, ami nemegyszer uralkodott el folyóiratunkon. Végül tettük ezt azért is, mert — bár felismertük irodalmunk megoszottságát — úgy véltük, művelőinek zöme még nem jutott el egy olyan véglegesnek, befejezettnek tekinthető polarizációhoz, hogy kizárná a tömörülést egy olyan szellemi platformon, amely az előreugrott dologi világ tágabban értelmezett konstellációjában legfőbb követelménynek az intellektus és intuíció intenzitásának állandó jelenlétét, megnövekedését tekinti.

Így értelmezve szerepét, a szerkesztőségnek nem lehetett szándékában egy csoportot sem képviselni, bár — az elmondott értelemben — a csoportosulás lehetőségét sem zárta ki.

Minthogy e megbeszélés tárgya a tavalyi évfolyam, bevezetőm nem lehet mentes a velejáró kötöttségtől, s esetleg csak az év folyamán levont konzekvenciák árnyalhatják a tavaly elhangzott nyilatkozatot.

Talán világosabban kellene kifejteni a kritérium kérdését, ami, úgy vélem, a legtöbb félreértésre adott okot, s ha nem is irodalmi, de erkölcsi értelmű visszahatásokat váltott ki, s nyilván ez adhat magyarázatot a folyóiratot elemző beszámolók egyes elmarasztaló észrevételére is.

Kifejtettük annak idején, hogy a világképet, mely magatartásunkat alapjaiban befolyásolja, érzésünk szerint érdemtelenül az anyagi értékek térhódítása, hovatovább kényszerű fetiszizálása jellemzi. Ezért a szellem emberének el kell köteleznie magát e fetiszizálás ellen, nem földrajzi vagy másfajta régiókba meneküléssel, elfordulással, öntetszelgéssel, hanem éppen e szorongató állapot tudomásulvételével és tudatosításával.

Irodalmi, művészeti síkon számunkra elsősorban azt jelenti ez, hogy az idill, a magábafeledkezés kora lejárt, vagy legalábbis napjainkban nincs létjogosultsága — esetleg a passzív ellenállás sápadt növényeként tenyészhet, de nem mozgósíthatja a lélek erőt az ember teljességének visszaszerzésére, a teljesség állapotának megóvására. Ezért kritériumaink nem a hagyományos szép alapjaiból következnek, hanem ahhoz igazodnak, mennyire sikerül a műnek megközelítenie és kifejeznie ezt a totális valóságot, mennyire sikerül teljes, átfogó képet adnia az egyénről és világról.

Feltételezhetően az ilyen alkotások nem elragadtatásból, nem gyermeteg őszinteségből, nem is a már ismert tények ismételt megfogalmazásából táplálkoznak, hanem az értelem és intuáció maximális felajzásával, az éber vizsgálódás és önemésztő tépelődés eredményeként jöhetnek csak létre — mindenkor a lényeges megfogalmazásának szenvedélyétől hajtva, még ha az a lényeges csak alaktalan képzetként, félig tudatos tartalomként egzisztál is és fejezhető ki.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen törekvés formában is újként jelentkezik, ezért esztétikai kritériumainkat e téren nem tudtuk szabatosan, leegyszerűsítve, leszegényítve meghatározni; meggyőződésem szerint helyességüket csak a későbbi értékelismerések tudják majd eldönteni.

Ehhez a kérdéshez kapcsolódik szorosan az a tény is, hogy a Forum Kiadóvállalat a Hidat kísérleti laboratóriumának tekinti, tehát nem a megállapodottság, a beteljesülés, „a játékszabályok szigorú betartása” tárházának, hanem a kísérletezőkedv jelenlétéről tanúskodó keresések, újítások eredményeit is bemutató folyóiratnak szánta.

Egyebek mellett ez mentse az évfolyam sikertelenségeit, s ha voltak — magyarázza sikereit is!

Végezetül engedjék meg, hogy idézzem dr. Szeli Istvánnak B. Szabó Györgyről, tragikus hirtelenséggel elhunyt munkatársunkról, tanítónkról, barátunkról adott jellemzését, amit szeretnénk, legalább részben, szerkesztőségünk magatartására, törekvéseire is vonatkoztatni: „Olyan magatartás volt ez az övé, amely az igazabb meggyőződést, a változó élet új tényeit és eredményeit mindig kész tudomásul venni és szemléletébe befogadni. Olyan magatartás, amely az elvek és elméletek iránti hűségnél többre tartja a felfedezés igazságait. Ellentmondásosan és következtelenül is a legszebb emberi erényt gyakorolta: ön-maga szüntelen, elnyughatatlan és tudatos alakítását.”

Pap József

AZ ÉRTEKEZŐ PRÓZA

Egy naptári év nyilvánvalóan nem elegendő ahhoz, hogy egy szerkesztő vagy egy szerkesztő bizottság valóra váltsa elképzeléseit, s a maga képére és hasonlatosságára formálja a folyóiratot. A főszerkesztői személycsere, a szerkesztési koncepciók módosulása s ami ezzel szükségszerűen együtt jár: az eddigi munkatársak egy részének kiválása és újak felsorakozása azonban mégis éreztették a hatásukat mind pozitív, mind negatív értelemben. Bátorítónak mondhatjuk pl. a kritikai tevékenység valamelyes fellendülését, a fiatal írók térfoglalását, az alaposabb és elevenebb „gyepűn túli” tájékozódást, de ugyanakkor még a minőség igen tiszteletre méltó elvének a hangoztatása mellett sem látszik mindenben indokoltnak és igazoltnak az egyetemesség feladása. A *Hídnak*, mint egyetlen jugoszláviai magyar nyelvű irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóiratnak, érzésem szerint, átfogóbbnak kellene lennie mind horizontális tagozódásban (a munkatársak száma tekintetében), mind pedig közölt anyagának változatosságát tekintve. Ez az óhaj semmiképpen sem irányul a szerkesztés olyanfajta liberalizálására, hogy mindenféle irodalmi törekvésnek vagy irodalmi ízlésnek helyet kell szorítani, hanem elsősorban arra, hogy jelentősebb mértékben kellene hangsúlyozni a folyóirat „itt és most” megjelenésének indokát. Azt hiszem, már másokban is felöltött az a bizarr gondolat, hogy a lap esszé-kritika-tanulmány anyagát sokszor egészében — el lehetne he-

lyezni bármely szerbhorvát, szlovén vagy éppen macedón folyóiratban. S ez részben jó is így, mert ez a mindinkább integrálódó jugoszláv szellemiség jelenlétéről tanúskodik, de egyben elgondolkodtató is, ha íróinknak az életükből kinövő vagy azzal organikusán kapcsolt művészi-esztétikai kérdések iránti nagyvonalú érzéketlenségére gondolunk. Ha az elmúlt évben nem olvashattuk volna pl. Sinkó Ervin *Subotičai három napom* vagy a *Magyarországi látogatás után* című írásait s még néhány kritikát, nehezen hivatkozhatnánk az irodalmi tanulmányanyag időszerűségére.

Bevezetőben szólni kellett erről is, mert a lap kritikai oldalainak, szemleirovatának, esszéinek és tanulmányainak elemzéséből a fentiekkel összefüggésben a folyóirat egészét érintő s a szerkesztői koncepciókba mélyen beható kérdések egész sora adódik. Ismételten mondjuk, hogy a tizenkét megvizsgált szám kevésnek látszik ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le belőle, mégis úgy látjuk, hogy a mintegy nyolcvan ívnyi, majd ezerkétszáz oldalas évfolyam megfelelő rovatai szimptomatikusak lehetnek kritikai és esszéirodalmunk mai állapotára nézve is.

Ami irodalmunkat általában jellemzi, az az értekező prózára, a tanulmányra is érvényes (s nemcsak a *Híd*ban közöltekre): fejlődése egyoldalú, bizonyony ágai és formái túltengnek (esszé), mások szinte teljesen elsorvadnak (kritikai tanulmány). Ez akár számszerűen is kimutatható: a rovatok számbavétele azzal a meglepő eredménnyel jár, hogy a tulajdonképpeni kritikát mindössze egy szerző neve képviseli (Bori Imréné, de ő sem minden írásával), a többi közlemény kisigényű recenzió, olvasmányregisztrálás, elméleti-filozofikus esszé, irodalomtörténeti tanulmány. A kritika, a szélesen kifejtett, egzakt, eszközökkel dolgozó műbírálat visszavonult (ha ugyan ez a fajta kritikai irodalom ismert volt valaha is nálunk), s átadta a helyét egy újabb, az empirikus indukció módszerét mellőző, de a belső élmények iránt fogékonyabb kritikai gyakorlatnak, amit az újonnan felfedezett esszéforma képvisel a *Híd* hasábjain. Az esszé feltörésével az amúgy is vészesen anémiás kritika hatékonysága még kisebb térre zsugorodott, mert — s ez egy kissé a természetéből következik így — az esszé nem az értékelést, hanem inkább az értelmezést tartja feladatának, a kritika viszont hovatovább egyértelművé válik a gyakorlatban a másfél hasábra szűkülő, jobbára impresszionisztikus jegyzettel vagy ismertetéssel. Az irodalmi esszé ma ismét világáramlat az irodalomban, s egyáltalán nem kétséges, hogy még korántsem használtuk ki a lehetőségeit. A megértőbb, a mű belső

sugallatait jobban felfogó és az író világát erősebb fény alá helyező esszé előnyét a tételes kritikai értekezéssel szemben a *Híd* írói gyakorlatában is tapasztalhatjuk, elegendőnek mutatkozik pl. ha Bányai Krležával foglalkozó írásait állítjuk olyanféle kísérletek mellé, amelyek a Krleža-művek pozitív tényeiből kiindulva próbálnak eljutni a kép általánosítása és a végső tanulságok levonása felé. Nyilvánvalónak látszik másfelől az is, hogy a bírálat nem mindig élhet az esszétől kölcsönzött eszközökkel, különösen nem az olyan sommásan összefoglaló, erős koncentrációt kívánó kritikai formában, mint a recenzió, amely a maga eredendően objektív voltával a szűkszavú teljesség műfaja, nem teszi lehetővé az olvasmányélmények olyanféle felvonultatását, mint azt az esszében láthatjuk; nem tűri az átpoetizálást, sem a tárgytól idegen szubjektív elemek érveit. Amikor tehát az objektív kritika jogait hangoztatom, nem az esszé feleslegességéről beszélek, hanem azokról a stílustalanságokról, amelyek a kritikát és a recenziót az esszéstílus erőszakolása felől fenyegetik, másrészt arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy rég nem volt olyan nagy a hiánya és szüksége a biztos ítéletű objektív értékelésnek, mint napjainkban, amikor az irodalmi kísérletezés és újság-keresés elemien megnyilvánuló ingere igen sok figyelemre méltó eredmény mellett sok sejtet is termel. Ez pedig nem pózoló vagy — ahogy Karinthy mondja — „impresszionista nyavalyákban tetszelgő” ismertetések, nem apodiktikus nyilatkozatokat, hanem argumentált, tényekre épülő higgadt bírálatot követel, amely mentes az „iskolák előítéleteitől és türelmetlenségeitől.

Az itt említett kritikai impresszionizmus persze nemcsak a módszerben (pontosabban: a módszer hiányában) mutatkozik meg, hanem azt is jelenti, hogy kritikai tevékenységünkben, a *Híd* megfelelő rovataiban nem nyilvánul meg az átgondolt tervszerű szerkesztés úgyszólván semmiféle jele. Az évfolyam 22—23 kritikai jegyzetének legtöbbje egy-egy véletlen, esetleges olvasmánnyal, de legtöbbször korántsem jelentős könyvvel foglalkozik. Mintha nem is a megismerés és a bírálat, hanem az elmarasztalhatóság szempontjai érvényesültek volna ebben a névsorban (Bori Davičóról vagy Bányai Raičkovićról szóló kritikája kivételnek látszik): Millok Éva, Vámos Imre, Parancs János, Nyerges, Bárány, Tabi, Orbán stb., a jugoszláv szerzők közül Ristić, Leovac, Urošević, Dimitrijević, a hazai magyar szerzők közül Börcsök, Tolnai. Az olvasó láthatta: a névsor mögött nyilván nem a szerkesztő irányító elvei álltak, hanem az ötletszerűség

és a véletlen. Amit ezen a téren a továbbiakban a szerkesztőségtől elvárnánk, mindössze az, hogy ne a szerzők magánolvasmányai, hanem a lap valóságos igényei és szükségletei szabják meg a rovat tartalmát és jellegét. Mind a jugoszláv, mind az európai irodalomban jelentős művek láttak napvilágot, s hazai magyar könyvkiadásunk is elvárná, hogy egy-egy recenzióval reflektáljunk eredményeire, mindebből azonban csak ízelítőt kaphattunk, s csak annyit, hogy megtudtuk, mit olvasnak pillanatnyilag a lap professzionista olvasói.

S még egyszer a módszerről: nemcsak a rovat egészében, hanem az egyes kritikai jegyzetekben külön is kimutatható valamiféle rossz kalandosság és ínyencség: a recenzens igen sokszor nem is az érték-mérésnek vagy az érték keresésének szándékával közeledik a műhöz, számára a kritika sokszor csak az alkotáshoz egész lazán fűződő olvasmányélmények és egyéni szenzációk elmondásának az ürügyét és alkalmát szolgáltatja. Az ilyen bírálat éppoly messze marad a tárgytól, mint a sokszor elmarasztalt filológiai vagy ideológiai kritika. Mit tudhatunk meg pl. a költőről, annak világáról, műve értékéről vagy értéktelenségéről egy olyan recenziónak szánt elmefuttatástól, amely Nyergesről szólván ilyen tartalmas konklúzióba torkollik: „A mindennapok torzulása —; amikor az embernek nincs mihez kezdenie — elveti a szépséget, a groteszk cseréjére fajul, hogy tömörségében bizonyítsa önmagát, mint láng a parazsat. Izzik és távolodik, visszatér, piciny, játékos szellő, tréfásan dörög, követeli az életét. Kedves és megkapó, fürdik a pataokban ott is, ahol a sivatag végeláthatatlan. Nem álmodik, csupán imitál: mégsem szárazra dobott hal, amely vízre vágyik és éltető mérget harapdál. — Mégis: ha rossz helyen nyitjuk ki a könyvet (mondhatnám így is: a közvetlenségnek ezt a könyvét), kissé megátalkodunk. Megtagadjuk bizalmunkat? Szó sem lehet erről. De szeretnénk a költőhöz szólni ugyanazzal a bizalommal, mint ő teszi: ne! Sírásnak, siránkozásnak nincs helye, mi bátrak vagyunk . . ., nem vigasztalódunk, hanem dühünket csiklandjuk, és nem biztathatjuk magunkat . . ., az érc hangján konstatálunk, zúzunk, vagy emelünk.” Ennek a pregnáns és „hajlékony” elemzésnek a kulcsát is kezünkbe adja a szerző egy zárójelben:

(Könyveket bújtam át éjszakánként az abbahagyás feltárásaért, és kerestem a megfogható öröklétet, a legalábbis elérhető, néhai professzorom pokoli ötlete nyomán; ám vannak pillanatok, mikor is a végső energia éppoly hiábalónak tűnik fel, akár a meg-

fontolatlan rögtönzés; itt csak egyetlenegy mód szabályoz bennünket, az *én* elmulasztathatlan szempontja. A költészet a számtalan lehetőség variálása és kutatása.)

Nyilván senki sem tagadhatja, hogy az „*én* elmulasztathatlan szempontja” nélkül nincs, sőt elképzelhetetlen a kritika, csak éppen elégtelen ahhoz, hogy bevezessük az olvasót a mű világába. Mihelyt a kritikus kilép a műélvezés köréből a nyilvánosság elé, megszünt magános olvasónak és műélvezőnek lenni, s köteles a szubjektív tetszés vagy nemtetszés okát megnevezni s forrását feltárni, személyes gyönyörködését a mű lényegébe való hatolás szolgálatába állítani. Hogy azonban ezt megtehesse, ahhoz sokkal nagyobb tényisztelet kell s a kritikus nagyobb alázata, amely azonban mindig feltétele a kritika méltóságának. Ezt a kritikai álláspontot egyedül a túlkompenzálás magyarázhatja: egy pillanatig s még látszatra se hagyjuk magunkat megkísérteni az objektív hang és a korrektség vétkével, mintha ez mindig egyértelmű lenne valamiféle kiszikkadt tanári pedantériával vagy prudériával.

A fenti példa akkor lenne igazán helyénvaló, ha a *Híd* egész kritikai tevékenységét egyetemesen lehetne vele jellemezni. Nem állíthatjuk ezt, noha meggyőződésünk, hogy a recenzió, a kritikai „kisplasztika” a lap legproblematisabb műformája. Azzá teszi a felöltnesség, a lap és az olvasó szempontjainak feladása, az, hogy a műbírálat magánügyé züllött.

Egész más elbírálás alá esik a lap legreprezentálabb műfaja, az esszé, amelyre Bori Imre és Bányai János írásai hoznak rendkívül jellemző, az írók és a műfaj erényeit csillogtató példákat. Bányai a művészi lényegét belülről, rejtett oldaláról megközelítő intuitív vizsgálatait Krleža írásművészetében a *Híd* esszéinek java terméséhez tartozik. Ő sem analitikus úton közelíti meg a mű esztétikai valóságát, hanem rögtön szintetikus képet kíván kialakítani róla, de kifinomult esztetizmusa képesíti is arra, hogy jól érezze és éreztesse az alkotás művészi jegyeit és alkatát. Ha ehhez a koncepció nagyobb világossága társulhatna, ez főkéntesen meggyőzővé tenné írásait.

Bori esszéi inkább módszerességükkel, ismeretanyaguk bőségével, nyelvi megformálásuk kulturált-ságával és nagyobb elemző szenvedélyükkel tűnnek ki. A *Hídnak* csak nyeresége származna abból, ha nagyobb lélegzetű vállalkozásokra ösztönöznék.

A lap esszéinek harmadik változatát Bosnyák képviseli a maga „átbeszélő” módszerével, amely sokszor megelégszik a célba vett mű (esetleg életmű) gondo-

lati anyagának kiszűrésével és reprodukálásával. Jobbára ilyen a Horkheimer könyvéről írt cikke is.

Itt, az esszé szomszédságában kell megemlítenünk, hogy a szerkesztőségnek nem volt ereje megvalósítani azt a elképzelését, hogy a lap hasábjain megindítsa és levezesse a Sinkó-tanulmány nyomán kezdeményezett vitát az irodalomtörténetről, holott ez nemcsak elméleti kérdések tisztázásához vezetett volna el, hanem hozzásegített volna a felgyülemlett egyéb esztétikai kérdések megvilágításához vagy legalább pontosabb megfogalmazásához is. A nem marxista szemléletű esztétikát már vagy hatvan évvel ezelőtt foglalkoztatta és nyugtalanította ez a kérdés; Croce pl. már a század elején, jobbára hasonló érvekkel igyekszik bizonyítani, hogy „nincs az emberiségnek esztétikai haladása”, mert „a művészet intuíció, az intuíció egyediség és az egyediség nem ismétlődik”. Mindez azonban Sinkó Ervin értekezésében marxista interpretációt nyer, új és igen termékeny szempontokkal gazdagodik. Elvárjuk tehát a *Híd* szerkesztőségétől, hogy újra felveszi az elejtett fonalat, s lehetővé teszi olvasóinak az említett véleménycsere követését. Egyébként, mint erre már fentebb utaltam, Sinkó esszéi jelentik a lap eszményien elképzelt színvonalának felső határait, nemcsak megírásuk művészileg ható formájában, gazdag gondolatiságukban, tartalmi erényeikben, hanem véleményem szerint, igen érdekes probléma-felvetésükben, tematikájukban, sokszor igenlésre, néha ellenvetésre, de mindig állásfoglalásra készítő erejükben. Az utóbbi évfolyamnak a problémák elevenjében járó Sinkó-írásai (s a korábbiak is) az intellektuális izgalmaknak magas fokát váltják ki az olvasóból. Anélkül hogy kifejezetten ideológusként vagy ilyen igénnyel lépett volna fel, minden sora eszmei s ezzel esztétikai kérdések egész sorát vetette fel, s így mozgásba hozta nemcsak a hazai magyar irodalmi és szellemi életünket, hanem részben határon túli reagálásokat (nagyon fontos megemlítenünk: sokszor pozitív visszahatásokat) is kiváltott. A *Híd* szerkesztősége jelentős tanulságokat vonhat majd le mindebből esszéistáinak írásmódora, témaköre és esztétikai álláspontja tekintetében, de még inkább hasznosíthatja a lap egésze, szerepe és rendeltetése szempontjából. Úgy látjuk ugyanis, hogy a munkatársak egy része valamilyen fellengzően esztétizáló állásponthez ragaszkodik, amely félő, hogy egy valóságfeladó új akademizmushoz, valamiféle önelvű irodalmi fellegjáráshoz vezet. Holott a példák azt mutatják, hogy még a „legirodalmibb” irodalmi folyóiratok sem ragaszkodtak ahhoz, hogy ennyire egyszempontúan csak irodalmiak legyenek,

mint a *Híd* néhány száma. Nemcsak arra gondolok, hogy pl. Ignotus a repülés jövőjéről mert értekezni a *Nyugatban* a *Delo* pedig pl. Ho Si Minről ír, hanem arra is, hogy talán évekre visszamenően nem olvashatunk egyetlen színházi előadásról, a színházi kultúra problémáiról, egy zenei eseményről, egy nyelvi, művelődéstörténeti vagy stilisztikai kérdésről, vagy egyéb művészetekről szóló írást sem; számunkra nincs más lehetőség, mint amit a hagyományos vers, novella vagy irodalmi esszé kínál fel.

Egyebek mellett ebben látom tehát a bevezetőben hangoztatott egyetemesség hiányát.

A kölcsönzött vagy fordított cikkekről és tanulmányokról ezúttal csak annyit, hogy sikeresen egészítik ki a *Híd* szerzőinek írásait (néha inkább ezek az átvett írásokat). Az esztétikai jellegű tanulmányok szerzői közül az elmúlt évben csak három nem tartozott a lap törzsgárdájához, tehát ezen a téren viszonylag kevés „behozatalra” szorultunk, noha pl. egy Tomislav Ladanéhoz hasonló cikket nagyobb számban is szívesen fogadnánk.

Befejezésül még egy számhoz fűznék megjegyzést. A szerkesztés erőtlenségének félreismerhetetlen jeleit mutatta a Szabó György-émlékszám, amelyet az elhalasztás ellenére sem sikerült színvonalassá, Szabó emlékéhez méltóvá tenni. A róla szóló cikkek legtöbbször a személyes emlék körében maradt, ami már eleve jócskán leszállította az írások rangját, némelyik pedig — nem sok ízlésről tanúskodva — az emlékezés ürügyén kívánt érvényre juttatni bizonyos irodalompolitikai elveket, esztétikai programokat vagy éppen személyes ambíciókat akart kiélni.

*

Ez a néhány sor nem tart igényt arra, hogy megfellebbezhetetlen ítéletet mondjon ki a folyóiratról, munkatársairól, közleményeiről, azok értékéről és színvonaláról vagy a szerkesztésről, sem arra, hogy teljes és átfogó képet nyújtson a *Hídről*. Nem foglalkoztunk minden írással részben a hely- és időszűke miatt, részben mert nincs róluk véleményünk, vagy nem tartottuk érdemesnek arra, hogy foglalkozzunk velük. Így pl. nem beszéltünk a folyóirat állandó rovatáról, a krónikáról, amelyről az a véleményünk, hogy megfelel a tájékoztatás, hírközlés vagy felvilágosítás feladatainak, s amellet érdekese és olvasmányos is. Célunk mindössze annyi volt, hogy néhány gondolattal, bíráló megjegyzéssel vagy javaslattal közvetve elősegítsük a lap szerkesztőjének munkáját.

Ha a kép, melyet megrajzoltunk, egy-két árnyalattal sötétebb, mint amilyen egy nem-kritikai bemutatásban lehetne, ez onnan ered, hogy az elemző a lap megfelelő rovatain keresztül bizonyos mértékben kritikai irodalmunk egészét is érintette.

Szeli István

S Z É P I R O D A L O M A H Í D B A N

1.

Az a 13 *Híd*-szám, amelynek szépirodalmi anyagát most át kell tekinteni, egy régen érlelődő és régóta időszzerű folyamat betetőzése, és kezdet is — mindenféleképpen fordulópont irodalmi életünkben, a *Híd* történetében is.

Nem feladatomból vázolni azt az utat, amelyet folyóiratunk megtett 1956 után, sem azt a meggyorsult differenciálódást a hatvanas évek első esztendeiben, amikor is folyóiratunk cselekvően avatkozott bele az irodalmi koegzisztencia addig oly békésnek tűnő leple alatt folyó osztódásba, kiválasztódásba, mind határozottabban azoknak juttatva szót, akik nem a meglevőnek folytatását, továbbvívését szorgalmazták, hanem művészi keresést, új igényeket és esztétikai elképzeléseket képviseltek. Irodalmunk ma megoszlott irodalom, s ez akkor vált félre nem érthetően nyilvánvalóvá, amikor a *Híd* megszűnt irodalmi életünk mindenese lenni és egyetlen irányzat, törekvés orgánuma lett. 1962-ben játszódott ez le, s az új szerkesztőség ezt az örökséget nemcsak vállalta, de képviselte és támogatta is.

Ez a beszámoló nem kívánja a szenvedélyeket ismét izzásba hozni, hiszen a *Híd* körül, amióta ez a fent vázolt folyamat megindult, szenvedélyes viták dúltak, inkább magánbeszélgetésekben, mint a nyilvánosság előtt. Éppen ezért legyen szabad a pécsi *Jelenkort* idéznem, hiszen annak szövegét olyan ember írta, aki mentes azoktól az elfogultságoktól is, amelyek valamennyiünk hibájául felróhatók, ha a magunk ügyében szólunk. Idézzük hát Sükösd Mihály szavait, aki ezeket az idöket áttekintve a következőket mondja a *Hídról*:

„A jugoszláviai magyar nyelvű irodalom — az ún. vajdasági irodalom — háza táján a provincializmus nem először kísért. Jó néhány éve, ha olvasói emlékezetünk nem csal, a *Híd* írásos gyakorlatában is jócskán megvalósult. A provincializmus

akkor a hagyományos fogalmat jelentette, az irodalom egy földrajzilag-néprajzilag zárt közösség világáról és világának szólt. Hangját, műfaját is megtalálta a tárca-novella, az életkép, a tájra-családra-szerelemre-hazára tekintő lírai vers harmonikus alakzataiban. *Azóta gyökeres és szerencsés fordulat következett be* (a kiemelés az enyém. B. I.), ha jól emlékszünk, a szerzői névsor is alaposan kicserélődött: a *Híd* elmúlt két évfolyamán (1962-63. A megjegyzés az enyém. B. I.) végigtekintve, effajta provincializmusnak nyomát sem találni. Ellenkezőleg, a folyóirat szépirodalmi anyagának, elméleti írásainak és fordításainak tetemes része a modern világirodalom legújabb, legkihívóbb avantgardejának szellemében fogant."

Ehhez a jellemzéshez nem sokat lehet tenni. Pontosnak és igaznak tetszik a kép. S hogy feladatunkhoz közelebb lépünk, csak annál a „gyökeres és szerencsés” fordulatnál állapotunk meg, amely magával hozta „a szerzői névsor alapos kicserélődését” is, jeleként annak, hogy a *Híd*ban nem a szépirodalmi termés gyűjtőmedencéjét szemlélhetjük, hanem csak egy meghatározott szépirodalommal találkozunk, amelyben nincs mindenki képviselve, aki nálunk ír, bár így néhány neves alkotónk műveivel nem találkozhattunk, sokszor pusztán személyes okok miatt.

S most fölmerülhet a kérdés: korlátját jelentette-e ez a „csonkaság” a *Híd* prezentálta szépirodalomnak? Nyugodtan mondhatjuk: nem. Még akkor sem, ha fájdalmas tényként tartjuk számon, hogy alkotóink egy része önnön sáncaiban lemaradva — kimaradt az irodalmi élet sodrából is. Ezek a kérdések azonban csak részben érintik témánkat, s inkább egyesek belső fejlődésrajzához, életművéhez tartoznak, mint irodalmunkra jellemző általános vonásokat jelentenek. Irodalompolitikai megfontolások tárgya lehet ez a „kettészakadtság” — de a *Híd* szépirodalmának megítélését nem befolyásolhatja.

2.

Kiindulópontunk tehát az, hogy a *Híd* egy meghatározott körvonalú szépirodalmat képviselt az elmúlt esztendőben s ez évi első két számában, és ebből a szempontból tekintjük is át a következőkben szépirodalmi termését.

Statisztikai kimutatásunk szerint 1963-ban 10 szerzőnek 49 verse jelent meg, ebből 8 vers újraközlés volt (Gál László), míg az 1964. évi két első számban

8 költemény látott napvilágot 3 szerző tollából (Pap József 4 verse újraközlésként).

Figyelmünk négy költő verseinél állapodott meg ezekben a számokban: Domonkos István, Fehér Kálmán, Koncz István és Tolnai Ottó versei képviselik azt a fiatalabb évjáratot, amely az *Ifjúságban* affirmálódott s most költői kiteljesedésük melegágya a *Híd* lett. Ők jelentik a *Híd* költészetének „derékhadát” is. Hiba lenne verseikben csak extravaganciát látni, formai kérdésként kezelni azt, ami náluk jelentkezik, mert nemcsak erről van szó, hanem arról a megváltozott „érzékenységről”, költői világról is, amelyet a *Híd* vállalt, és szemmel láthatóan felnevelni törekszik. A költői önelvőség szabadságharcának egyik fejezete szemlélhető verseikben is, a magába merült költői magatartás eredményei csillannak meg nálunk: következetesebben akarják vállalni azt, amit mesterségükről az „alkotó” kifejezéssel szoktunk mondani. A „magába merülés” azonban nem jelent elzárkózást. A távolodás sokszor csak látszat, mert az érett eredmény épp azt bizonyítja, hogy ilyenkor jutnak legközelebb a világhoz, sőt Vajdasághoz is, még ha a „látott” kép közhelyszerűsége tiltakozik is az ellen, amit ezek a költők közölnek, miközben a „látott” helyett az „érett”, a „gondolt”, a „kitalált”, az „elképzelt” síkjain bolyognak egy más természetű, röghöz nem kötött asszociációs természettel. Olyan költeményekre gondolok itt, mint amilyen Domonkos István *Bartók Béla és József Attila* című verse, az 1. *Újvidéki elégia* címűnek nagyobbik hányada könyörtelen őszinteségével és a *Banquet celeste* finom szövésű lírai prózájával; Fehér Kálmán *Rabszolgakesergője*, a *Ministránsok* mély és tragikomikus balladája, a *Mindennapok éneke Rózsához* gyengéd dalszerűsége, az *Utászok* pillanatfelvétele, az *Idegen-ség és szerelem* ciklusa; Koncz István szinte valamennyi publikált verse (cím szerint az *Idillt* emelhetjük ki külön is, valamint *Költői komédiáját*); Tolnai Ottónak pedig a két megjelent verse. Ők négyen a témavilág sajátos, egyéni kezelése mellett az individuális kifejezés, versképzés területén is a maguk egyéni, termékenynek mutakozó útját járják. Tolnai műveiben az iróniával gyógyított, keményebb és számítóbb intellektus beszél, Domonkos pedig egy merengőbb, „líraibb” változatát képviseli ennek az intellektuális kalandnak. Koncz verseiből a harmónia benyomását szűrhetjük ki, de neki is az „értelemmel írok” a mottója. Fehér Kálmán nyersebb fogalmazásából nemcsak az eredeti attitűd, de egy értékes,

sok tekintetben egyedülálló nyelvi ösztön is cseng: a nyelvnek és ritmusnak egy ősbibb rétege.

Ladik Katalin és Brasnyó István képviselik a *Híd* költészetének „második vonalát”. Ladik Katalin a figyelemre méltóbb, és kifejezésben is szuverénebb költői arcélt mutat. Mindkettőjüknél felfedezhető azonban a versírás „mechanizmusa” is — a korszerű költői törekvések közhelyeiből élnek, sokszor híjával vannak annak a belső fegyelemnek, amely már túl van a megtanulhatóságon és az eredeti költői természet sajátja. Nem mentesek verseik az ellentmondásoktól sem: belefeledkeznek a kifejezésekbe, megmámorosodnak szavaiktól és képeiktől, gyakran pedig a konstrukció meztelen váza mutatkozik meg, amelyet a „költői kéz” eltakarni nem tudott. Brasnyó István versei (szám szerint 15) mutatják egyelőre legtisztábban az „epigon” képletét: nincs sem olyan élménye, gondolata, meglátása, amely tartani tudná a verset, sem kultúrája akkora, hogy a közlendőt a költői metamorfózisba tudná rántani. Paradoxonnak hangzik, de Brasnyó címei a legjobbak, jobbak, mint a versek, amelyek a címet követik. Ami kollégáinál magatartás és egyéniségük része — nála póz és mímelés.

A *Híd* múlt évfolyamában egyszer szerepelt Dési Ábel és Torok Csaba. Dési Ábel *Négy komoly éneke* eddig ismert verseinek nemcsak legsikerültebbje, de egyúttal egész költészetének mintegy a foglalata is. Torok csaba ritmikus prózával elegy verses kompozíciója ennek a sajátos műfajnak nagy lehetőségeire mutat rá. Ezt a képletet aknázza ki Domonkos István is *A kalandor hagyatéka* című lírai-esszé-sorozatában.

Gál László és Pap József a korszerűség újabb és érett változatait képviselik a *Híd*ban megjelent verseikkel. Gál László versei a költői törekvések egy újabb fázisát s költői vitalitását is bizonyítják. Gál László felszabadulása a narráció kényszere alól ezekben a versekben indult meg — a *Híd* képviselte korszerű törekvésekkel való ismételt találkozása költészetének egy mélyebb, értékes, valóban „költői” rétegét szabadította fel. Meggyőződésem, hogy a költő és a *Híd* együttműködése termékeny lesz a továbbiakban is mind Gál költői útja, mind a *Híd* szépirodalmi anyagának színvonala tekintetében. Pap József két köszöntő versén kívül (a *B. Sz. Gy. képei előtt* egyik legjobb költeménye!) két kisebb ciklussal szerepel (*Hívások, Kihívott némaság*). Valamennyi a *Híd*-díjjal jutalmazott *Rés* című kötetében is megjelent, s a kritika nemrégén beszélt róluk, így költői kvali-

tásaival, amelyeket ezek a versek is oly szépen prezentálnak, nem foglalozunk.

Visszapillantva most a *Híd* eredeti verses termésére összefoglalásként azt kell mondanunk, hogy értékes anyagot közölt, hogy kritériumai jók voltak, kivéve talán Brasnyó István és részben Ladik Katalin verseit, melyekkel kapcsolatban a szerkesztőség a modernista csillogásnak tett engedményeket. De nem mehetünk tovább, hogy még egy mozzanatról ne szóljunk: arról, hogy egészen következetesen, jól átgondolt szerkesztőségi politikával kellene támogatni nemcsak a korszerű formai kísérleteket, hanem az elmélyültséget, a „felhőkakukvára” ellenében az egyetemesnek, az ember és világ vonatkozásainak gazdag és sokoldalú, sokrétű felkutatását is. Az utóbbi években, így 1963-ban is tovább folyt a hagyományos költői képletek rombolása, új kvalitások tűntek fel: költészetünk új hódítása lejátszódott tehát, de még hátravan e költői tartomány meghódítása.

A *Híd* elmúlt évi számaiban a magyarországi Dudás Kálmán és Weöres Sándor költeményei is megjelentek. Weöres Sándor 14 verse a korszerűsége törő magyar irodalom élvonalába tartozik, s így a *Híd* törekvéseihez harmonikusan kapcsolódik, Dudás Kálmán verseiről már nem olyan megnyugtatóan mondhatjuk el ugyanezt, bár a hagyományos költői keretekben ezek a versek is megállják helyüket.

A fordításirodalomban első helyen a jugoszláv költészet megszólaltatását kell nyugtáznunk. Nemcsak a választást kell dicsérenünk (Krleža, Crnjanski, Popa, Lalić), hanem a fordítói teljesítményeket is. Ács Károlynak különösen Krleža-fordításai ugranak ki valóban „műfordítás” jellegükkel, de nem szabad megfélekednünk Fehér Kálmán Popa-fordításairól sem. A külföldi költészetet az angol Eliot 3 verse (Fehér Kálmán fordításában) és két lengyel költő 8 verse képviseli (Gömöri György fordításai). Szegényes ez a termés, bár az angoltól, szerb nyelvből egyaránt fordító Fehér Kálmán feltűnését örvendetes tényként kell nyugtáznunk, azonban konstatálnunk kell, hogy mindeddig nem sikerült olyan költő-egyénségeket munkába fogni (mert nem jelentkeztek ilyenek!), akik a mai világirodalomból tisztas színvonalon fordítanak. Eddig ugyanis nagyon szűk körben mozogtunk: Ács Károly német és orosz, Pap József spanyol fordításaira emlékezünk még, de tudunkkal Burány Nándor is fordított már francia költőket. A nyelvtanulásnak, úgy látszik, éppen ezért ott kell szerepelnie a *Híd* problémái között.

Tervszerűséget a külföldi irodalom megválogatásában nem találtunk, holott a szerkesztői „tervezés” éppen ezen a téren érvényesülhet leginkább, biztosítva a változatosságot, a sokoldalúságot és sokszínűséget.

A prózai termés mintha a *Híd* elmúlt évfolyamának egyik legerősebb oldala lett volna. 1963-ban 13 szerző 17 írása, míg 1964-ben 2 szerzőnek 2 írása jelent meg. A szerzők névsora (Bányai János, Deák Ferenc, Domonkos István, Gál László, Herceg János, Hornyik György, Kopeczky László, Németh István, Sáfrány Imre, Sinkó Ervin, Szirmai Károly, Varga Zoltán) azt bizonyítja, hogy a szerkesztőségnek lényegében sikerült majdnem minden jelentősebb szépírónk alkotásai között olyanokat találni, amelyek beleilleszthetők a szerkesztői koncepciókba.

A *Híd*ban megjelent prózai művek közül Deák Ferenc, Kopeczky László és Varga Zoltán nevét kell külön kiemelnünk. Mindhárman nemcsak határozott elbeszélő tehetségek, hanem olyanok is, akik tehetségüket már kamatoztatni tudják, van egyéniségük, határozott írói világuk, kifejezésmódjuk. Deák Ferenc 4 írása a „költői próza” csoportjába sorolható, Varga Zoltán az analitikus magatartás képviselője, Kopeczky László pedig a *Visszakérlek!* című „pici-regényében” ismételtelen bebizonyította, hogy a montázstechnika, a film-eszközök felhasználása, a szellemi sziporkázás mestere, de tud mélyen is látni, mint ebben a művében tapasztaltuk.

Általában azt állapíthatjuk meg a *Híd* szép-prózájáról, hogy műfajilag is igen differenciált, változatos anyagot közölt az elmúlt évfolyamában. Gál László és Herceg János regényrészletei jelentek meg, Bányai János az esszé-novellát (kár, hogy szépprózával oly ritkán jelentkezik, holott igazi területe alighanem éppen ez a műfaj!), Domonkos István a már a költészettel kapcsolatban emlegetett költői prózát képviseli ezekben a számokban. Sinkó Ervin a visszaemlékezés műfaját oldja fel novellában, Németh István pedig a hagyományos elbeszélés-keretet feszítette a *Hűtlen este* című írásában. Sáfrány Imre az útirajz egy közvetlenebb, intimebb szóttesét írta meg *Feri nyomában* címmel. Szirmai Károly és Hornyik György egy-egy írása is jól egészítette ki a próza-képet. Saffer Pál pedig a szociográfiai riport területét érintette *Este a homokon* című írásában. Szinte valamennyi itt felsorolt írás határozott, esztétikai szintet már elért jelleggel bír. Azonban mélyebben aligha elemezhetjük őket, mert a legtöbb szerző csak egyszer szerepelt az elmúlt esztendőben, s így több

jegy hiányzik az elemzéshez. De azt tényként kell kezelnünk, hogy a szerzők *csak egyszer* szerepeltek, s felvetődhet a kérdés: vajon a 13 szerző csak egyetlenegy olyan művet írt-e, amely a *Híd*ban megjelenhetett, vagy pedig arról van szó, hogy a szerkesztőségnek nem sikerült, hogy így mondjuk: „munkába fogni” a szerzőket?

A magyar irodalmat Déry Tibor 2 írása (egy novella és egy regényrészlet), Tamási Áron elbeszélése és a pécsi Thiery Árpád jó, de nem kiugró írása képviselte. Megjegyzésként azt kell hozzáfűznünk, elsősorban Déry *Hídbeli* szerepléséhez, hogy a szerkesztőségnek az együttműködést, egy következetes magatartás keretén belül, továbbra is szorgalmaznia kellene, bemutatva a magyar irodalom korszerű törekvéseit is.

A jugoszláv szépprózát standard nevek standard alkotásai képviselik. Mirko Božić, Miodrag Bulatović, Dobrica Ćosić regényrészletei a Forum könykiadásához kapcsolódnak, a készülő művekből kerültek át részletek. A szerkesztőség választását talán Petar Šegedin, Boško Petrović, Miroslav Egerić írásai képviselik, de itt sem tudunk valamilyen határozott, a jugoszláv irodalmi élet eseményeit jobban ügyelő, abban válogató törekvéseket felfedezni. Az alkalom- és ötletszerűség uralkodik a fordításokon, amelyeket különben irodalmunk fordítóinak legkitűnőbbjei (Ács Károly, Borbély János, Herceg János, Magyarországról Csuka Zoltán) ültettek át magyar nyelvre.

A külföldi irodalmakat az angol-amerikai írók képviselik a *Híd*ban. Így olvashattuk Truman Capote, Eggleston, Greene, Virginia Woolf prózáját (Varga Zoltán és Fehér Kálmán, illetve Fáy Gábor tolmácsolásában), valamint a francia Robbe-Grillet filmregényének egy részletét. A tervszerűség nyomaira itt sem bukkantunk, holott a fordításiirodalom publikálása talán az egyetlen tervezhető területe a szép-irodalomnak, hiszen itt az ihlet szeszélye sokkal kisebb szerepet játszik, mint az eredeti alkotások létrejöttében. Egy szélesebb látókörű, gyorsabb reflexű szerkesztői politika sokkal érdekesebb és izgalmasabb anyagot tudna feltárni, mint az, amit az elmúlt évben olvashattunk. Bár a Salinger-részlet a *Híd* ez évi 2. számából mégis kitűnő kivételnek tetszik.

Drámai szöveget a 13 vizsgált számban nem találtunk. Koncz István szövege inkább költemény, B. Szabó György scénárió-kísérlete pedig „az abba-hagyás lélektanához” adalék csupán. Úgy látszik, a drámai szöveg a *Híd* és vele irodalmunk nagy hiányát jelenti továbbra is.

S végül szólni kell arról az anyagról is, amely nem került bele a *Híd*ba. Ezt az áttekintést készítve ötlött fel a gondolat, hogy bele kellene tekinteni a közlésre nem elfogadott anyagba is, hogy így könnyebben megvizsgálhatók legyenek a szerkesztőség kritériumai, kiindulva abból az elvből, hogy nemcsak az jellemzi a folyóiratot, hogy mit közöl, hanem az is, amit nem közöl, amit visszautasít. A múlt esztendőben beküldött írások tetemes részét alkalmam volt átnézni, s azt kellett megállapítanom, hogy azok az írások nemcsak azért nem jelentek meg a *Híd*ban, mert esetleg a hagyományos irodalom jellegzetességeit mutatták, hanem azért is, mert a hagyományos irodalom kritériumaival mérve is gyengéknek, kezdetlegeseknek, nemegyszer zavarosaknak minősültek. Itt kell megjegyeznem, hogy a *Híd* munkatársainak visszautasított írásaival is találkozhattunk.

Felmerül tehát a kérdés: milyen kritériumok érvényesültek a *Híd* szépirodalmi anyagának megválasztásában, illetve: milyen esztétikai jellegzetességeket tükröznek az elmúlt évfolyamban közölt írások? A korszerűség fogalmát nemegyszer írtuk le beszámolóinkban. Most még néhány jellegzetességet kell kiemelnünk. Mindenekelőtt azt az igen fontos mozzanatot, hogy a korszerűség nem formai kérdésként jelentkezett a *Híd*ban, hanem írói szenzibilitásként, amelyben az intellektualizmus játssza a fő szerepet, hadat üzenve az ösztönösség megnyilvánulásainak emberi viszonyulásokban, kifejezésben, gondolkodás-és érzésvilágban, stilisztikában. E megindult folyamat bábjaúl kell szegődnie a szerkesztőségnek, még ha nehéz és háládatlan munkának látszik is ez a szerkesztőségi „elkötelezettség”, amely munkatársait is el akarja kötelezni a modern jugoszláviai magyar irodalom mellett. Mert ezek az évek sajátos pillanatai irodalmunknak: olyan „kollektív” magára-ébredés kezdődött, amely nemegyszer lejátszódott a múltban is, de most nem meneküléssel kapcsolódik össze. A múltban mind a magyar, mind a szerb író, mikor egyéni fejlődésében eljutott eddig, riadtan menekült e tájról, hogy megvédje művét és művészetét. Ha Európa homlokáig akart elérni, vagy tágabb horizontok csábították, Belgrád és Pest magasabb szellemi szintjére volt szüksége, itt csak az maradt, aki az elégedettséggel művészi és emberi ambícióiról is lemondott, akinek nem volt kellő kezdősebessége, hogy elszakadhasson. Most, úgy tetszik, ennek az ellenkezőjéről van szó: tudunk-e itt Európa nyelvén szólni, tudunk-e „európai utasok” lenni saját hazánkban?

A *Híd* szépirodalma, a szerkesztők törekvése, ha ezt látjuk munkaprogramjuknak, kezdeti sikereket már elért: figyelmet keltett pl. külföldön is, amire eddig nem nagyon volt példa. S ezek a mozzanatok már a művészi integráció változatai, egy folyóirat kereteit túllépő nagyságban.

De vannak buktatók is, amelyek a szerkesztés munkáját nehezé teszik, épp a modern törekvésekhez való elkötelezettség területén. Ezeket a kérdéseket röviden úgy foglalhatnánk össze, hogy felvetjük a kérdést: sikerül-e a *Hídnak* meggyorsítania a korszerűség általános következtetéseinek levonását, és támogatni munkatársait az egyedi jegyek felé való tájékozódásban? Ez pedig igen kényes feladat, mert a munkatársak is a „hódítás” különböző szakaszában vannak, s mindig keresztúton is: a formai öncélúság és az elkötelezettség csábításai közepette. Mert cél az is, hogy minél kevesebb „üres járata” legyen a *Híd* szépirodalmának — s ezzel a kritériumok oly széles mezejére jutottunk, amely már egy szélesebb körű vizsgálat anyagát képezi.

Bori Imre

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK NYOMON KÖVETÉSE

A *Híd* évtizedekkel ezelőtt, mindjárt indulásakor vállalta hármass feladatát, hogy egy füst alatt irodalmi-művészeti-társadalomtudományi folyóirat legyen. Kétségtelen, hogy e tekintetben egyedülálló nálunk, sőt nemcsak nálunk! Egyke mivolta is rávitte, hogy vállalja ezt a terebélyes feladatot. Az irodalom és a művészet szétágazó műfaji tagoltsága is sokoldalúságot, szerkesztői beavatottságot, hozzáértést követel meg, nem szólva a társadalomtudományokról, amelyek írásos jelenléte ma már nem merülhet ki pusztán a szociológia adagolásában, hisz felöleli az állam- és jogtudományokat, a közgazdaságtant, a filozófiát, a népesedéstudományt, a társadalmi élet törvényszerűségeit kutató egyéb tudományszakokat, történettudományt, nyelvtudományt stb. is, tehát minden fellelhető szaktudományt — a természettudományt és a matematikát kivéve. A társadalomtudomány igen változatos, szinte évről évre új szempontokkal, kutatási eredményekkel gazdagodó anyagának tálalása megfelelő körülményt, mi több, alapos szaktájékozottságot követel meg, nem utolsósorban a hellyel való takarékosság jegyében, mert nem mindegy, hogy a kínálkozó

rengeteg téma közül mi jut át a rostán, mi kerül a folyóiratba.

Ezek után rátérhetünk a tavalyi megvalósítás ismertetésére és felmérésére.

Az 1963. évfolyam nyolc számában tizenegy társadalomtudományi jellegű írás látott nyomdafestéket. Nem érdemtelenül közölni a listát. Minda Tibor: *A nemzeti kisebbségek helyzete Vajdaságban*; Mirnics Károly: *Elidegenülés és egyéniség*; Desa Romić: *Kultúra és politika*, Farkas Nándor: *Eszmeiség a társadalomtudományok oktatásában*; Ivanka Ivković: *A vajdasági falukban végbemenő társadalmi és gazdasági változások néhány jellegzetessége*; Rehák László: *A vajdasági nemzetiségek helyzete Jugoszlávia új alkotmányos rendjében*; Mirnics József: *Munkásmozgalmak Bácskában a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásáig*; Danilo Pejović: *Kultúra és bürokrácia*; Bogdan Šešić: *A marxizmus ma*; Danilo Kečić: *Az óbecsei és környékbeli munkásság gazdasági harca 1936-ban*; Mirnics Károly: *A munka kommunizálásának és humanizálásának problémája*.

A megítélés és a mérlegelés szempontjából egymást elárul az írások eredete is: egy főiskolai diplomamunka, két doktori értekezés, két politikai vitanyag (a Szerb Kommunista Szövetség Végrehajtó Bizottságának ülésére készültek), egy átvett cikk a *Gledište* folyóiratból, egy vitajellegű felszólalás a Stražilovói Találkozó anyagából. Feltehető, hogy a többi négy írás közvetlenül a *Hídnak* készült.

Előjáróban leszögeztük: a folyóirat korlátozott ívterjedelme szükségszerűen előtérbe helyezi a helyi való gazdálkodást, okvetlenül megköveteli az alapos válogatást. A társadalomtudományok közül nyilván elsőbbség illetheti az újabban izmosodó és felfejlődő, a művészetekkel is mindinkább részletesen foglalkozó szociológiát, méghozzá főleg az elvi-filozófiai jellegű írásokat; ezek az írások azokat a törvényszerűségeket, kölcsönhatásokat elemzik, amelyek szerint a felépítménybe tartozó társadalmi viszonyok és megjelenési formák közvetett vagy közvetlen módon függnak az alaptól, illetve termelési-gazdasági viszonyoktól, és ahogyan egy másik aspektusban a társadalmi tudat függ a társadalmi léttől. Az adottságok és lehetőségek nyomós okaként a szociológia szakágai közül is csak azok kerülhetnek előtérbe, melyeknél a konkrét kutatás nem merül ki pusztán a termelési-társadalmi viszonyok és kapcsolatok statisztikai elemzésében, és adatszerű felsorolásában, hanem elméleti síkon elveket kristályosít ki, kellő súlyt helyez a gondolati elemre.

Ha elfogadjuk ezt a követelményt, akkor megállapíthatjuk, hogy ettől a koncepciótól egészen elüt Ivanka Ivković cikke, nem illeszkedik be a fent körvonalazott elgondolásba. Ugyanis magát az ökonometriára épült laboratóriumi munkát, a statisztikai összevetést helyezi előtérbe, és a gyakorlati adatgyűjtés puszta kommentálásával nem jut el az összefoglalásig, következtetésig. Ez a módszer, az elemzés gyakorlati részénél megrekedő s az elméleti rezonálásig el nem hatoló forma és feldolgozás alig alkalmas arra, hogy az egyidejűleg irodalmat és művészetet is felkínáló *Híd*ban a társadalomtudományt képviselje. E szempontból — következtetéseit, módszerét tekintve — jobban megfelel Mirnics Józsefnek a bácskai munkásmozgalmakról szóló tanulmánya, bár az is a történelemtudomány szakosított ágához tartozik, és inkább közlőnybe, mint ilyen jellegű folyóiratba kívánkozik. Továbbá e szigorú szemszögből vizsgálva, Danilo Kečić tanulmányának kimondottan tudományos szaklapban lenne a helye.

A jugoszláv nemzeti kisebbségek, jobban mondva nemzetiségek sajátos helyzete még sajátosabb államrendünkben rengeteg gyakorlati vonatkozású és vetületű elméleti kérdést vet fel. A széles körűen alkalmazható téziseket, a nemzetiségek jogi-politikai helyzetére vonatkozó közérdekű alkotmányos rendelkezéseket Minda Tibor, valamint Rehák László tanulmánya érdekes, izgató kérdéskomplexumként keretezi. Mivel azonban a legáltalánosabb szempontokat vetik fel, elkerülhetetlenül csak utalnak azokra a „résztérületekre”, amelyek feldolgozása a *Híd*ban — jellegére és szerepére való tekintettel — nagyobb figyelmet érdemelt volna. Tudniillik igen sok a gyakorlatban napról napra megoldódó és felvetődő, ezért elméleti vetületet kapó s lényegbevágó részletkérdés: a nemzeti kultúrák és nemzeti sajátosságok szabad fejlődése, a sajátos nyelvi, kulturális és más jellegzetességek, amelyek egyúttal egybeszövődnek környezetük sajátosságaival. Tehát ebből az „általánosításból” kiválik legalább két fő szempont, és szinte kínálkoznak — miután az általános fejtegetések során megkerülték őket, csak az egész szerény részeként szerepelnek —, hogy a *Híd*ban helyet kapjanak, ha már felvetődtek s kényszerűen előtérbe kerültek. Az egyik ilyen fő szempont a nemzeti kisebbség külön néprajzi, kulturális és más jellegzetességeiből eredő sajátos érdekek kielégítésére vonatkozik, a másik meg abban nyilvánul meg, hogy a nemzeti kisebbségek Jugoszlávia szocialista társadalmának integrális részei.

Minderre azért hívtuk fel a figyelmet, hogy utaljunk arra: a felvetett keret további lehetőségeket rejtett magában a társadalomtudományi boncolgatásra, s hiányolható, hogy ez a részletező elemzés, vizsgálódás elmaradt.

Danilo Pejović *Kultúra és bürokrácia* című cikke *bizonyos szempontból* töredék, éppúgy, mint Bogdan Šešić *A marxizmus ma* című értekezése. Töredék azért, mert kiragadott része egy tavalyi hatalmas megmozdulásnak. 1963-ban ugyanis megemlékeztünk Marx születésének 145. és halálának 80. évfordulójáról, és ennek jegyében három tudományos összejövetelt tartottak filozófusok, szociológusok s más tudósok részvételével; az elsőt Opatijában, ahol szó esett az emberi szabadságról, az ember szerepéről a történelmi áramlatokban, a szocializmus távlatairól, a békéről és koegzisztenciáról. E témaköröket tovább részletezték Dubrovnikban, még hozzá szélesebb körben, mivel hogy a vitába bekapcsolódtak 12 ország filozófusai is. Végül Arandelovacon Marx időszerűségével, a marxizmus nyílt kérdéseivel foglalkoztak. Ugyanakkor Novi Sardon a Stražilovói Találkozó keretében a kultúra helyét vitték terítékre.

Minderre azért hívtuk fel a figyelmet, mert a *Híd*ban közölt két írás csak elenyésző hányada, s nem a legjellegzetesebb részecskéje a nagy erjedésnek, mozgolódásnak. Pejović írása voltaképp egy többé-kevésbé rögtönzött beszéd rögzítése, ezért érvelése helyenként hézagos, nem tükrözi meggyőzően az idevágó gazdag vitát; Šešić értekezése pedig szintén csak kiragadott, egy szempontból való boncolgatása a felvetett kérdésnek. (Ez persze nem hiba, a mulasztás abban áll, hogy a hatalmas vitának csak egy-egy írás volt a visszhangja.)

Desa Romić cikke, melyet egy politikai fórum elé készített, sok mindenben ellentmond Pejović írásának, és úgy látszik, hogy az eleven reagálás jegyében fogant. A polemika azonban a véletlen műve, három *Híd*-szám „távolságában” folyt le, de minden közvetlen utalás nélkül. Az eltérő szempontokat, Pejović filozófiai elveinek és Romić politikai nézeteinek eltérő sajátosságait, különbségét csak az veszi észre, aki a két számban megjelent cikket véletlenül egymás mellé helyezi és összehasonlítja. Desa Romić írása valószínűleg kézenfekvő, magától adódó anyagként került be a *Híd*ba, s nem a felvetett témakör fejlesztéseként, nem annak jegyében, hogy vitát kerekítsen belőle.

A „véletlen” futószalaga szállíthatta Farkas Nándor *Eszmeiség a társadalomtudományok oktatásában* című írását is, mely szintén politikai fórumoknak ké-

szült meghatározott célú referátumként. E rendelkezésének megfelelően a politikai szempontú elvi részen túl nem terjed ki a nevelés funkcionális területének rögzítésére, amit a társadalomtudományi szakágak nagyon is előtérbe helyeznek, külön figyelmeztetve arra, hogy a társadalomtudományok tanításában a marxizmus semmiképpen sem egyenlíthető ki az úgynevezett mindentudó szociológiával, amely egyébként maga is több szakágra tagolódik. Ezért az értékelésből kimaradtak sarkalatos szempontok is: a társadalomtudomány hasznosítása a társadalmilag hasznos munka szervezésével, egyéb szabad aktivitással; az iskola és a társadalom, illetve környezet egybekapcsolása; az iskola olyan belső szervezése, hogy a tanulók saját maguk is nevelődjenek, szabadon érvényesüljenek, „kicsiben” létrehozzák a társasélet „nagy” formáit. Ezért ez az elméleti értekezés egyoldalúan utal a problémára, ezért visszhangtalan maradt — legálábbis a *Híd*-ban.

Mirnic Károly két írása a marxi gondolat olyan területeit taglalja, amelyek nálunk az utóbbi időben széles körű heves viták és termékeny eszmecserék tárgyát képezik. Egyéni hozzászólása figyelemre méltó vállalkozás. Az elidegenülés és egyéniség, a munka kommunizálásának és humanizálásának problémáját taglalja általános elvi síkon.

Ezzel kapcsolatban mégis felvetődik egy igen komoly probléma, amely részben más hasonló írásokra is vonatkoztatható, a szöveghűség, hitelesség, illetve a helyes terminológia, megalapozott szabotosság. Marx jelentős fiataalkori művében, a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* behatóan foglalkozott az elidegenülés és egyéniség kérdésével, és Mirnic Károly ennek alapján írta tanulmányát, amely a figyelmes olvasóban akaratlanul is kételyeket kelt, mert a lényegbevigó elírások, pontatlanságok komoly félreértésre adhatnak okot. Minden további magyarázkodás nélkül íme néhány szövegidézet. Előbb Mirnic Károly tolmácsolása: „A tárgyi világ gyakorlati termelése, a szervetlen világ áldolgozása az, ami az embert tudatos generikus lényé alakítja, tehát olyan lényé, amely a fajhoz úgy viszonyul, mint önmaga lényéhez, vagy önmaga iránt mint generikus lény viszonyul.” Marx szövegének e szabad fordítása néhány fogalmi pontatlanságot is tartalmaz, ami azonnal bebizonyosul, amint a német szöveget hitelesebb átültetésben idézzük. „Egy tárgyi világ gyakorlati létrehozása, a szervetlen természet megmunkálása az embernek mint tudatos emberi lénynek az igazolódása, azaz egy olyan

lényé, amely a nemhez mint saját lényegéhez, vagyis magához mint nembeli lényhez viszonyul.”

Mondani sem kell, hogy a ferdítő fordítás mellett félreértésre ad okot a lény és lényeg szavak felcserélése. Ilyesmivel egyébként másutt is találkozunk. A cikkíró tárgyasodást használ a meghonosodott tárgyasulás helyett, az érzetet gyakran érzékkel helyettesíti. Úgyszólván minden idézetnek megvan a megfelelő és helyes ellenpárja, az eltérés szemet szűrő, a pontatlanság sok félreértésre adhat okot. Az állítás alátámasztására íme egy idézet. Mirnics Károly tolmácsolása: „Az egész világtörténelem nem más, mint az ember termelése emberi munkával, nem más, mint *a természet emberré válása.*” (Kiemelés tőlünk.) Íme ennek szabatosabb változata: „Az egész úgynevezett világtörténelem nem más, mint az embernek az emberi munka által való létrehozása, mint *a természetnek az ember számára való létrejövése.*” (Kiemelés tőlünk.)

Mirnics Károly komoly felkészültséggel írta a munka kommunizálásáról és humanizálásáról szóló értekezését, amely azonban helyenként veszít erejéből, mert sokszor általánosításokkal hadakozik, a terítékre vitt szociológusok mindmáig vitatott érveit megnevezés és szabatosabb utalás nélkül marasztalja el, mint az számtalan idézettel bizonyítható: „ez nagyon absztrakt felfogás”, „... a tudományos irodalomban és a publicisztikában elterjedt ez a felfogás”, „... egyes teoretikusok nem ismerik el...”, „... a Nyugattól átvett és komolyan át nem tanulmányozott elméletek...” „... ez a felfogás úgy képzei el...” „... az ipari szociológia egyes teoretikusai...”, „... publicisztikánkban és másutt gyakran elferdítik...”, „... néhány hazai szociológus fejében még mindig káosz uralkodik...”, „... akadnak olyan etikusok, filozófusok, akik...”

A névtelen szellemekkel való ilyen szélmalomharc helyenként lerontja a tanulmányok hitelét, megalapozottságát.

A felsoroltak alapján kényszerítően felvetődik a kérdés, hogy egyetlen magyar nyelvű folyóiratunk, ha már vállalta a társadalomtudományok ismertetését, népszerűsítését — ezt okvetlenül vállalnia kellett! —, akkor a sok lehetőség közül mit válasszon, milyen műfajt részesítsen előnyben, arra való tekintettel is, hogy a társadalomtudományokban is már népszerűvé váltak az ilyen „vegyes” folyóiratnak leginkább megfelelő tudományos esszék.

Minden kételkedés nélkül feltételezhető, hogy egy kis létszámú szerkesztőség szakavatottan el tudja vé-

gezni az irodalmi anyag ellenőrzését, megbízható válogatását, némi fenntartással az is elfogadható, hogy a többi művészetet taglaló cikkeket, írásokat, értéke-zéseket is megfelelően felül tudja vizsgálni meg értékelni, főleg ha esszékről, művészeti kérdésekbe átcsapó tanulmányokról van szó, ám meglehetősen kérdéses a témagazdag és állandóan fejlődő társadalomtudományok szakszerű ellenőrzése, mert mint megmutatkozott, az eddigi témaválasztásra rásütötte bélyegét a véletlenszerűség, gyakran bizalom kérdése volt, hogy egyik-másik cikk napvilágot lát-e vagy sem, máskor meg a kézenfekvő alkalom, a szórványos ötlet kiaknázása eredményezett közölhető írást. Tekintettel a vállalt feladat sokrétűségére, a mulasztás elkerülhetetlen volt, hisz mint már leszögeztük, a *Hídnak* két-három tagú szerkesztőséggel — részben be kell töltenie egy társadalomtudományi folyóirat szerepét is.

Ha végeredményben megállapíthatjuk: valóban szükség van a hármassá jellegre, azaz arra, hogy folyóiratunk ne csak irodalommal és művészettel foglalkozzon, hanem a velük — és létünkkel — mindinkább szorosan egybekapcsolódó társadalomtudományokkal is, akkor múlhatatlanul szükséges egy-két vagy több szakmunkatárs közreműködése, akik véleményeznek, válogatnak, ellenőrzik a szakmai kötelességet, szóhasználatot, ezenkívül megfelelő „menetrendet” állítanak össze az időszzerű társadalomtudományi jelenségek, kérdések tárgyalására, az iparszociológiától kezdve a mindenféle filozófiai értekezésekig.

Erre a „menetrendre” okvetlenül szükség van. Ha ilyesmi lett volna, sok mindent fel lehetett volna ölelni a tavalyi év eseményeiből. Íme egy kis útnutató arról, hogy mi minden történt tavaly. Megtartották a filozófusok opatijai, dubrovniki és arandelovaci megbeszélését, a már említett napirendi pontokkal; továbbá megszervezték a Stražilovói Találkozót, rendkívül tartalmas vita folyt a marxizmus nyílt kérdéseiről, a dialektika, a kultúra problémáiról; a vita anyagát bőven tálalták a társadalomtudományi folyóiratok. Ezek kivonatolása, részletes átvétele gazdagította volna a *Híd* társadalomtudományi részét, tükrözötte volna az ilyen irányú és jellegű jugoszláv megmozdulásokat.

Receptet nem lehet és nem is kell adni, előre nem lehet pontosan, szabatosan meghatározni, hogy mi kerülhet be a *Híd*ba. Az azonban nyilvánvaló, hogy a filozófiai jellegű, értekező társadalomtudományi anyagot, esszét kell előnyben részesíteni, különösen azt, ami nálunk időszzerű viták anyagát képezi. Tehát ezt

a rovatot okvetlenül elevenre kell tenni, azaz nem a közlönyanyagokra kell helyezni a súlyt, hanem a szociológia, valamint a többi társadalomtudomány túlnyomórészt kulturális, művészeti vonatkozású megnyilvánulásaira, arra, ami társadalmi gyakorlatunk problémáihoz fűződik. Ennek jegyében csak kivételes esetben kapnának helyet mondjuk, a múltat taglaló történelemtudományi szaktanulmányok, a szociometriás, ökonometriás, tehát adathalmazó cikkek, a főleg statisztikai kimutatásokra, összehasonlításokra támaszkodó, szövegmagyarázat felé hajló ún. szociológiai értekezések. A *Híd*nak mindenképpen magvasnak kell lennie társadalomtudományi részében is, főleg azért, hogy egyszerűen nyomon követi és kellően adagolja filozófusaink, szociológusaink s más elméletűdősaink évről évre nagyobb hévvel fellángoló vitáit, nekilendülő kutatómunkáját. Ez nemcsak feladat, hanem adósság is. A *Híd* ennyivel tartozik nemcsak olvasóinak, hanem azoknak is, akik a társadalmi gyakorlatunkból leszűrt tapasztalatok elvi megalapozásával és elméleti továbbfejlesztésével világszerte jó hírnevet szereztek új fejlődési utakra „irányított” valóságunknak.

Vukovics Géza

A KÉPZŐMŰVÉSZET HELYE

A *Híd*ban egy év alatt megjelent képzőművészeti írások tanulmányozása szükségszerűen egyoldalúvá válik, ha nem határozzuk meg előre, hogy milyen elvek alapján látunk hozzá a vizsgálódáshoz. A legtermészetesebb az lenne, hogy a meglevő írásokat meghatározott minőségi mércék alapján felmérjük, s ebből levonjuk a következtetést, milyen is volt képzőművészeti szempontból a *Híd* 1963. évfolyama. Az ilyen értékelést azonban nem fogadhatjuk el, mert nincs összefüggésben képzőművészeti életünk folyamataival, történéseivel, s elszigetelődést jelent. Ezért szélesebb alapon kell kezdeni a vizsgálódást, hogy minél több szempontból közelítsük meg a kérdést. Mivel egyetlen alkalommal és egyetlen írásban nem lehet minden szempontot felölelni és bepótolni mindazt, amit hosszú évek során elmulasztottunk, ezért négy alapkérdést vettünk figyelembe: Mi van, mi nincs, mit akarunk és mit tudunk megvalósítani?

Képzőművészeti irodalmunk nagyon gyér. Egy év alatt a *Híd*ban mindössze négy írást szenteltek a szépművészetnek: B. Szabó György *Tizenhárom feljegyzés jugoszláv absztrakt festőkről gyertyafénynél*

(az 1962. évi Zombori Őszi Tárlatról), Zoran Pavlović *Egy művészet sorsa* (az elvont festészetről a mai francia festők belgrádi tárlata ürügyén), Ács József *A fenséges erő szobrása* (Aleksandar Zarin Fórum-díjas szobrászművészről) és Slobodan Miletić *Georges Braque vagy a kiegyensúlyozott kaland* (a nagy művész halála alkalmából). Két írás pedig egy és ugyanazon könyv — Mića Popović *U ateljeu pred noć* — ismertetésével és értékelésével foglalkozik.

Mind a négy írás más-más jellegű: expresszionista széljegyzetek, tanulmány, elmélkedő méltatás és művészettörténeti hangvételi megemlékezés. Az egyik felveti a gondolatokat, de nem fejt ki részletesen, a másik egyetlen tanulmányban akar mindent elmondani az elvont művészetről, de rendszertelenül. Erősen támadható tézisekre épít. Ráadásul a nálunk anynyira jellemző nyakatekert előadásmód a fordítás következtében még nehézkessé is vált. A harmadik asszociációk és konkrét tények alapján ismerteti a művész munkásságát, a negyedik pedig nem lépi túl a művészettörténeti írások határát. A Mića Popović könyvről megjelent két írás lényegében a könyvismertetések keretébe tartozik.

Meg kell emlékeznünk a műmellékletekről is. Egy év alatt hét számban volt reprodukció, összesen tizennyolc. Ez is kevés. Általában egy füzetben két műmelléklet jelent meg. Kivétel csak a Szabó György-emlékszám, amelyben az elhunyt művész hat alkotásának reprodukciója volt. Egészében véve a képanyag változatos. Egy év alatt ízelítőt kaptunk a nálunk fellelhető legfőbb képzőművészeti irányzatokból (figuratív, informel, szürrealizmus). Ha azonban az egy irányzathoz tartozó művek reprodukcióinak számárnyát vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy túlsúlyban van az informel. Az egész évi anyaghoz viszonyítva ez két esetben indokolatlan részrehajlást jelent. A mai francia festészet tárlatáról két absztrakt kép reprodukciója jelent meg, holott ez az irányzat csak a tárlat egy részére volt jellemző. Hasonlóképpen a ljubljanaui grafikai biennáléről is két elvont mű reprodukcióját láttuk. Az ilyen jelentős képzőművészeti eseményről két-két műmelléklettel még ízelítőt sem lehet adni, tehát céltalan megjelölni, milyen tárlaton állították ki a képet. Egyébként a második szám műmellékleteit (Benes két festménye) leszámítva, a reprodukciók egy-egy képzőművészeti eseményt jelezve kerültek a folyóiratba.

Mindebből arra a következtetésre jutunk, hogy a *Híd* ötletszerűen foglalkozik a képzőművészettel, nincs meghatározott koncepciója. Ez az alapvető hiányos-

sága, s ebből ered a többi. Mert ha indokolt (és miért ne lenne az?), hogy a *Híd* megemlékezett a Zombori Őszi Tárlatról, a mai francia festők bemutatójáról, a Forum-díjas művészeiről, Braque haláláról, akkor érthető, hogy a III. Ljubljanei Nemzetközi Grafikai Biennáléről mindössze két műmelléklettel emlékezett meg, az Októberi Szalonról, a Palicsi Képzőművészeti Találkozó tárlatáról és a többi jelentős kiállításról pedig egyetlen sor, egyetlen reprodukció sem jelent meg. Mivel indokolhatjuk, hogy tartományunk képzőművészetével (amelynek létezését azt hiszem nem kell, sőt felesleges bizonygatni) egyáltalán nem foglalkozik a *Híd*? Ez a kérdés annál is fontosabb, mert ismeretes képzőművészeinknek a művészeti központokhoz, például Belgrádhhoz való viszonya. A vajdasági művészetről miért csak napi- és hetilapjainknak kell írni?

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy csak tartományunk művészete érdekeljen bennünket — mert így módon elzárkóznánk országunk és a világ képzőművészeti törekvéseitől —, hanem azt, hogy az általános művészeti folyamatok, mozgalmak és történések sodrában keressük meg a vajdasági művészet helyét is.

Hiányoznak a művészetelméleti írások, hiányzik a kritika, az irodalmi művek illusztrálását teljesen elhanyagoltuk, keveset foglalkozunk esztétikával, nem kísérjük figyelemmel a művészet fejlődését.

Tehát a legsürgősebb feladat az lenne, hogy tisztázzuk, mit is akarunk. Kimondottan irodalmi folyóirat legyen-e a *Híd*, vagy olyan irodalmi folyóirat, amely időnként más jellegű írásokat is közöl (tehát amilyen eddig is volt), vagy pedig rendszeresen foglalkozzon képzőművészettel is. Figyelembe véve, hogy más folyóiratunk nincs, a harmadik változatot kellene megvalósítani. Ehhez azonban pontosan meg kell állapítani, milyen legyen a képzőművészeti rovat (nem tudom, nevezhetjük-e így, hisz jelenleg még csak hozzá hasonló sem létezik) arculata, tartalma és célkitűzései. Nemcsak általánosságban, hanem részletesen. Meg kell határozni, mennyi helyet kaphatnak a művészeti írások, hány műmelléklet jelenhet meg egy-egy számban. Befogadjuk-e az összes mai áramlatokat elkötelezettség nélkül, vagy csak meghatározott irányzatok képviselője legyen a folyóirat?

Ládi István